

קהל עדת ישורון

י ר ו ש ל י ם

בס"ד שיעור מורה מורינו הרב יהודה גנס שליט"א שבתות ואתחנן עקב תשע"ו:

מהו שיעור כזית לברכת המזון

[א] כתב השו"ע¹: "שיעור אכילה לברך עליה בהמ"ז בכזית". ונחלקו הראשונים האם שיעור זה הוא מדאו' [ומש"כ ושבעת היינו שחייב לברך מה"ת גם על שתיית יין, וכמו שאמרו ושבעת זו שתייה, וי"א שלמדים מ'ושבעת' שאם האדם צמא אחר אכילתו אינו חייב לברך על פת כ"ז שלא שתה], או שמן התורה בעינין שיעור שביעה גמורה, ומדרכנן מברכים על כזית².
[ב] והנה בשלחן ערוך בסוף הל' פסח³ כתב וז"ל: "שיעור כזית יש אומרים דהוי כחצי ביצה⁴, ובמשנה ברורה כתב שם: "בינונית עם קליפתה", ובחזון איש⁵ תמה עליו⁶ והסיק דהשיעור הוא חצי ביצה בלי קליפתה⁷.

[ג] עוד כתב שם המ"ב: "ודעת הרמב"ם דכזית הוא כשליש ביצה, ולענין דינא במצוה דאו' יש להחמיר ולאכול עכ"פ כחצי ביצה.. ולענין מרור וכה"ג... יש לסמוך בדיעבד אם אכל כשליש ביצה.. ולענין ברהמ"ז ששיעורו מדברי סופרים בכזית [וכן לענין ברכה אחרונה] ספק ברכות להקל ולא יברך עד שידע שאכל כחצי ביצה, ולכתחילה נכון לזהר שלא יכנס בספק ברכות, ויאכל כחצי ביצה או פחות הרבה משליש ביצה..."⁸

מאידך דעתו של החזו"א היא שאפשר לכתחילה לסמוך על דעת הרמב"ם ולהקל [אף לענין מצה] באכילת כשליש ביצה [ולדיעה זו לכו"ע השיעור הוא בכביצה עם קליפתה⁹].

[ד] עוד כתב שם המ"ב: "דע דמה שכתב המחבר כזית כחצי ביצה לאו מילתא פסיקתא היא בזמנינו, דיש מאחרונים שהוכיחו דביצים המצוים בזמנינו נתקטנו הרבה עד למחצה מכפי שהיו בימים הקדמונים שבהם שיעור חכמים, ולפי זה בכל מקום שהשיעור הוא כחצי ביצה צריך לשער בכביצה בזמנינו. ועיין בשע"ת שהכריע שיש לחלק בזה לענין שעורין בין דבר שחיובו מן התורה לדבר שחיובו מדרכנן...". וכעין זה כתב המ"ב בבה"ל בסימן רע"א, עיי"ש.

ואמנם מבואר מדברי המ"ב שם¹⁰ דלענין ברכה אחרונה לא חשש לדעת המחמירים שהביצים קטנו כיום, ורק לענין מצוות שהם מן התורה חשש לדעתם¹¹.

¹¹ או"ח סי' קפ"ד סעיף ו'.

² והנה בגמ' [ברכות כ"א]: איתא "אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבש"ע כתוב בתורתך אשר לא ישא פנים.. היאך אתה נושא פנים לישראל דכתיב ישא ה' פניו אליך, אמר להם וכי לא ישא פנים לישראל שכתבתי להם בתורה ואכלת ושבעת וברכת והם מדקדקים על עצמם עד כזית עד כביצה", ומדברי הגמ' האלו מתבאר ששיעור כזית אינו מן התורה, אולם יש מרבתינו הראשונים שנקטו שסוגיא זו לא נפסקה להלכה, ולדינא האוכל כזית חייב לברך מה"ת, ואמ"ל.

[בעיקר דברי הגמ' שמא יש לבאר דהמעלה של ישראל שהחמירו ע"ע עד כזית וכדו' הוא חיוב המצוות, ובזכות חיובו המצוות הקב"ה נושא פנים לישראל, וכעין מה שאמרו חז"ל שבתשובה מאהבה הזדונות נהפכות לזכויות. [וכעין זה ממש מצינו שע"י חיוב המצוות של ישראל המוסיפים תקיעות דמיושב מתבלבל השטן, וכמש"כ רש"י ברה"ט ז.].

³ סי' תפ"ו.

⁴ ומג"א שם כתב שאין השיעור ממש כחצי ביצה אלא מעט פחות, ולא דק ולחומרא לא דק.

⁵ עירובין סי' ק' ס"ק ו', קו' השיעורים ס"ק י"ז, וכן תמה ב' שיעורי תורה להגרא"ח נאה..

⁶ דהלא שיטה זו היא שיטת התו', שהוכיחו מהא דמצינו דבית הבליעה מחזיק כביצה [דזהו שיעור אוכל המטמא טומאת אוכלין, וכדילפי' מכל האוכל אשר יאכל וכו'], ומאידך מצינו שבית הבליעה מחזיק ב' כזיתים, דע"כ דכביצה הוא כב' זיתים, דכל זית הוא כחצי ביצה. ולענין טומאת אוכלין, הלא קיי"ל דמשערים בכביצה קלופה, וכדאיתא בעירובין פרק ח'.

⁷ ובס' עלה יונה כתב שמנהג הרבה מורי הוראה לשיער שהבדל בין ביצה עם קליפה לביצה בלי קליפה הוא כ-25%, מאידך בחזו"א בקו' השיעורים כתב שקשה לקבוע שיעור קבוע בזה, והדבר תלוי בגודל הביצה, עיי"ש.

⁸ עיי"ש עוד דלכתחילה יאכל כביצה כדי לא להיכנס לס' ברכת על נטילת ידים, עיי"ש.

⁹ ויוצא א"כ לדעת החזו"א שאין נ"מ גדולה בין הדיעות השונות, ועיין ביאור הגר"א שם, ודוק.

¹⁰ וכן נראה מדבריו בבה"ל בס' רע"א, וכאשר האריך להוכיח כן במבוא לס' כזית השלם. [והביא שכן הורו כמה מפוסקי זמננו].

¹¹ ולפי"ז לכאו' אפשר לברך על הפרשת חלה כפי השיעור הקטן, כ-1.700 ק"ג ואף פחות מזה.

קהל עדת ישורון

י ר ו ש ל י ם

[ובטעם הדבר כתב הקה"י בהקדמה לס' שיעורין של תורה, דאיסור ברכה לבטלה לרוב הפוסקים אינו אלא מדרבנן, ואף לסוברים שהוא מן התורה אין זה אלא כשמברך בשאט נפש, אולם כל הסובר שחובתו בכך לכו"ע לא עבר איסור מן התורה, עיי"ש¹²].

מאידך דעתו של החזון איש היא שלענין רביעית אין לברך אלא על רביעית כפי השיעור הגדול, ומאידך לענין כזית דעתו היא שמעיקר הדין דנים כפי גודל זית בכל דור כפי הזיתים שבאותו הדור, ואין צריך לחוש לזיתים שהיו בזמן חז"ל, ולמעשה יש לברך כל שאכל כגודל שלישי ביצה בת ימינו¹³.

[ה] והנה מקור הדברים שיש לחוש שהתקטנו הביצים הוא מדברי הצ"ח שהקשה דמצינו בחז"ל ב' אופנים לשער רביעית הלוג: א] כנפח ביצה ומחצה. ב] כנפח כלי [מרובע] המחזיק ב' אצבעות [אגודלים ברחבם] על ב' אצבעות על ב' אצבעות ועוד שבע עשירות מרוחב אצבע. והצ"ח [וכן החת"ס ורבים מגדולי האחרונים בארצות אשכנז] מדדו ומצאו שהשיעור לפי המידה השניה גדול פי שנים מהשיעור כפי המדידה הראשונה, והסיקו מכח זה שהביצים קטנו במחצה.

[ו] מאידך דעת פוסקי ספרד [ובעקבותיהם הורו כן אף מן הפוסקים בירושלים] היתה שמכיון שהרמב"ם מסר את השיעורים ע"פ מידת הדרהם שהיתה ידועה במסורת ושימשה עוד בעבר הלא רחוק, ולפי מידה זו השיעורים יוצאים כפי נפח הביצים כיום אין לחוש לחומרת הצ"ח ודעימיה, ויש לשער הכל כפי המידה הקטנה. [שלפיה רביעית היא כנפח ביצה ומחצה ולא כנפח ג' ביצים].

[ז] והנה החזו"א פקפק במסורת על גודל הדרהם, שהלא יתכן והדרהם השתנה וקטן במשך השנים.

אולם כבר העירו שלכאו' אפשר להוכיח כמידה הקטנה ע"פ משקל השעורים, דהנה הרמב"ם בהל' עירובין כתב שרביעית מים שוקלת כמשקל 17.5 דינרים בקירוב שהם כמשקל 1680 גרעיני שעורה, והנה בחזו"א כתב ע"פ עדות נאמן שבגרם יש משקל של 20 גרעיני שעורה, שלפי זה יוצא בבירור שלרמב"ם שיעור רביעית הוא כמשקל 84 גרם שזהו שיעור נפח של 84 סמ"ק, ואם נאמר שאף משקל השעורים קטן א"כ יהי צריך להכפיל את שיעור הכסף לפדיון הבן, והלא לא נהגו כך.

[ח] והנה בעל הקה"י כתב בספרו שיעורין של תורה, שיתכן שאכן קטנו השעורים, אלא שכך ניתנה המידה שמשקל המטבעות יקבע ע"פ משקל השעורים, ואם משקל השעורים קטן, קטן בהתאם משקל השעורות, אולם הוא עצמו כתב שהדברים מחודשים מאוד, ונמצא א"כ שבפשטות מוכח שלדעת הרמב"ם והשו"ע¹⁴ יש לשער הכל כפי המידה הקטנה.

[ט] אולם צ"ע לשיטת הרמב"ם דהלא עינינו רואות שכפי המידה שמסרו לנו חז"ל לשער הרביעית ע"פ האצבעות יוצא השיעור להיפך, ואיך יתישבו הדברים. [ובפשטות קשה לומר שאגודלם של בני"א גדל מאשר היה בזמן חז"ל].

[י] ולכאו' יש לדון בזה, דהנה האחרונים כולם מדדו באגודל במקום הרחב שבו, וכפי שהכריע המהר"ם מרוטנבורג בתשובתו¹⁵, אולם בתו' במנחות¹⁶ הסתפקו שמא יש למדוד בהמשך האגודל [וכפי מה שביאר בשיעורין של תורה אין הכוונה בסוף האגודל ששם הוא מתקצר מאוד אלא ממקום שמתחיל להשתפע], שלכאורה כפי המדידה שם יצא כפי השיעור הקטן [בפרט אם נימא שהמדידה היא ממקום בו הסתיים קשר האגודל], ויתכן א"כ שהרמב"ם נקט כך לדינא, ולכן נקט כשיעור הקטן.

[יא] והנה אמרו חז"ל שמידת גובה בן אדם ממוצעת היא כג' אמות, ונחלקו הראשונים האם הכוונה לג' אמות עם הראש או בלא הראש, שלדעת התו' ג' אמות הינם בלי הראש ולדעת

¹² ואמנם צ"ע דלענין ספק ספיקא נקטו הפוסקים דיש להחמיר בענין ברכה לבטלה [משום חומר עוון לא תשא] ולא לברך אף כשיש ס"ס המצריך לברך, משום חומר ברכה לבטלה, אף שבכל התורה אזלי' בתר ספק ספיקא, ומדוע לענינו הוא להיפך, וצ"ב.

¹³ עיין הכ"ז במובא במבוא לס' כזית השלם.
¹⁴ ריש הל' חלה שפסק כרמב"ם.

¹⁵ המובאת בתשו' מימוניות ספר קנין סי' י"ד.

¹⁶ דף מ"א:

קהל עדת ישורון

י ר ו ש ל י ם

הרשב"ם והרמב"ן ג' אמות הם עם הראש, וכבר כתבו באחרונים¹⁷ דבפשטות נחלקו הראשונים בנידונו של הצ"ח, דאם מודדים ג' אמות עם הראש תצא האמה בגודל 60 ס"מ שהוא כפי המידה הגדולה, ואם נמדוד בלי הראש יצא שגודל האמה הוא 50 ס"מ וכפי השיעור הקטן. [יב] והנה בש"ך¹⁸ ובמגן אברהם¹⁹ כתב בשם המהרי"ו²⁰ דאורך ב' מנעלים מאדם בינוני זהו שיעור אמה, ופשוט שלפי זה גודל האמה הוא 60 ס"מ וכפי השיעור הגדול.

[יג] והנה בשם הגר"ח מואלוז'ין כתבו ששיעור כזית קטן מאוד וכשליש כף בינונית של זמנינו, וכעין זה כתבו בשם האבני נזר, והסתפק בקה"י²¹ האם טעמו משום שסבר שכן היה הכזית בזמן חז"ל, או דס"ל שמידת הכזית ניתנה לשער בכל דור כפי מה שהיא.

וראיתי מוכיחים²² שא"א לומר שכן היה כזית בזמן חז"ל, דהנה מבואר בגמ'²³ דרביעת דם הקורשת מידתה היא כזית, ומכיון שבמציאות יש בדם כשישית חומר יבש לא יתכן שהכזית הוא בנפח של כזית בן ימינו [שהוא בין 4 סמ"ק ל7.5 סמ"ק], אלא לא פחות מששית רביעית, [שהוא לא פחות מ12 סמ"ק], וע"כ דסברו גדולים אלו שכן ניתנה מידת הכזית להשתער ככזית של כל דור, וכאשר צידד החזו"א בקו' השיעורים, ואולם מדברי המ"ב ושאר האחרונים נראה דס"ל שיש מידה קבועה של כזית שאינה משתנה בכל דור.

העולה מכל הנ"ל:

- א. דעת המ"ב ששיעור הכזית הינו קבוע ואינו משתנה בכל דור.
- ב. לדברי המ"ב אין לברך ברכה אחרונה אלא א"כ אכל כשיעור חצי ביצה בת ימינו עם קליפתה, ולמצה יש לאכול כשיעור ביצה בת ימינו עם קליפתה שהוא בין 50 ל60 סמ"ק, [ובשעת הדחק די בכ3/2 ביצה].
- ג. שיעור רביעית לברכה אחרונה ולקידוש היום והבדלה הוא כגודל ביצה ומחצה בת ימינו, ולקידוש של ליל שבת יש לקחת כוס המחזיקה כגודל ג' ביצים של ימינו.
- ד. נראה שלדברי המ"ב כל האוכל עד כנפח של 12 סמ"ק בודאי לא אכל כזית ואין לו לחוש שמא אכל כזית והתחייב בברכה אחרונה²⁴.
- ה. לדעת החזו"א, לענין רביעית אין לברך ברכה אחרונה כל שלא אכל כנפח של ג' ביצים בנות ימינו [שלהכרעת החזו"א שיעור זה הוא כ150 סמ"ק], אולם לענין כזית, אף שמעיקר הדין שיעורו הוא קטן מאוד וכזיתים בינוניים בימינו, למעשה יש לברך כל שאכל כגודל שליש ביצה בת ימינו, אולם יש ליוזר לכתחילה ולא לאכול כגודל זית בן ימינו²⁵.
- ו. באחרונים נחלקו האם הביצים התקטנו מזמן חז"ל עד זמנינו, [ונ"מ לשיעור האמה אם הוא כ50 ס"מ או כ60 ס"מ], וכתבתי שלענ"ד נחלקו בדבר כבר רבותינו הראשונים, ואם כי בדעת הרמב"ם נראה לכאן שלא התקטנו הביצים, מאידך מדברי המהר"ם מרוטנבורג הרשב"ם והרמב"ן והמהרי"ו נראה שהתקטנו הביצים, ולמעשה הורה המ"ב שלגבי דינים דאו' יש לחוש לדיעה המחמירה, וכן נהגו בארצות אשכנז בדורות האחרונים²⁶.

¹⁷ עיין בס' תשובה מאהבה ובש"א, ועיין בס' עלה יונה להגר"י מרצבך מש"כ בזה.

¹⁸ יו"ד ריש סי' ר"א.

¹⁹ או"ח ריש סי' שצ"ז.

²⁰ סי' ע"ו.

²¹ שיעורין של תורה סי' י"א.

²² בקו' זית רענן.

²³ במס' שבת ריש פרק המוציא יין.

²⁴ ובס' כזית השלם כתב בשם הגריש"א זצ"ל ששיעור 15 סמ"ק אין לחוש לכך, וע"ע בקו' זית רענן שהביא כמה ראיות ששיעור כזית הוא כ13 סמ"ק, עייש"ה.

²⁵ ולגבי כזית מצה צ"ע מה היתה דעת החזו"א, דמדבריו בקו' השיעורים נראה שיש לאכול כגודל 2/3 ביצה בת ימינו, אולם כפי הנמסר בע"פ למעשה נהג להקל ולתת למסובים כגודל שליש ביצה בת ימינו, ועדיין צ"ב.

²⁶ וכעדות הגר"י מרצבך זצ"ל בס' עלה יונה.